

<https://doi.org/10.62837/2025.2.120>

KÖNÜL ELMAR ABDULRƏHİMOVA,
e-mail:konulabdulrehimova@gmail.com
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası,
Dillər kafedrasının dosenti, f.f.d.

Ünvan: Azərbaycan, Bakı, Lermontov küçəsi, 74, AZ 1001

İNGİLİS ATALAR SÖZLƏRİNDƏ NİTQ BİLDİRƏN FEİLLƏRİN DİSTRİBUTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

İngilis atalar sözlərində mövcud leksik-semantik qruplarda birləşən feillər arasında nitq bildirən feillər geniş şəkildə işlədilir. Onların cümlədə yaratdığı müxtəlif birləşmələr ingilis dilinin qrammatik quruluşunda sintaktik əlaqələrə uyğun komponent modellərinə əsaslanır.

Təqdim olunan məqalədə nitq bildirən feillərdən *to speak, to say, to talk, to tell, to chatter* komponent modellərində sintaqmatik planda sintaktik-semantik, yəni sinsemantik mənaları araşdırılır. Həmin feillər atalar sözlərində prosessuallıq (proses bildirən), aksionallıq (hərəkət bildirən) əlamətləri ilə yanaşı məchulluq, imperativlik (əmr, xahiş bildirən), modallıq, tərz və s. sinsemantik mənaları özündə birləşdirir. İngilis atalar sözlərinin bütövlükdə məzmunun anlaşılmasında nitq bildirən feillərin distributiv xüsusiyyətləri mühüm rol oynayır. Distributiv xüsusiyyətlər feillərin sol və ya sağ tərəfində, yanaşı işləndikləri sintaksemlərin tutduğu mövqeləri ilə səciyyələnir. Mübtəda mövqeyində işlədilən sintaksemlər isim və ya əvəzliliklə ifadə olunan substansiallıq sinfinə aid olan hərəkətin icraçısı, keyfiyyət daşıyıcısı, hal-vəziyyətin daşıyıcısı mənalarını kəsb edir. Bundan əlavə, feil ilə idarə əlaqəsinə girən, tamamlıq mövqeyində işlədilən substansiallıq sinfindən obyektlik sinsemantik mənasını bildirir. Feil ilə yanaşma əlaqəsində olan zərfləyin mövqeyində təyin bildirən (kvalifikativlik), tərz, keyfiyyət, kəmiyyət, müqayisə, üstünlük kimi sinsemantik mənaları ilə xarakterizə olunur. İngilis atalar sözlərində nitq bildirən feillərin komponent və sintaksem modellərinə əsasən yaratdığı birləşmə çərçivəsində aparılan araşdırmanın nəticələri sübut edir ki, onların Azərbaycan atalar sözləri ilə müqayisəli təhlili yolu ilə oxşar və fərqli distributiv xüsusiyyətləri aşkar etmək mümkündür. Belə bir müqayisənin əhəmiyyəti ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin məzmununun dərinlən anlaşılmasında özünü göstərir.

Açar sözlər: komponent model, sinsemantik məna, prosessuallıq, aksionallıq, məchulluq, imperativlik, modallıq, tərz, substansiallıq, kvalifikativlik, müqayisə, üstünlük.

Dünya dillərində mövcud olan atalar sözlərində ünsiyyət zamanı cümlənin əsasını təşkil edən feillər içərisində nitq bildirən feil leksemləri digər leksik-semantik

qruplara daxil olan feillərə nisbətən geniş şəkildə işlədilir. Bu məqalədə ingilis atalar sözlərində *to speak, to say, to tell, to talk, to chatter* kimi nitq bildirən feillərdən ibarət leksik-semantik qrup daxilində onların distributiv xüsusiyyətləri araşdırılır.

Yuxarıda sadaladığımız feil leksemləri müasir dilçilikdə kollokasiya (collocation) və ya Azərbaycan dilində söyləm adlanan söz birləşmələri yaratdığından onların leksik mənalara görə, komponent modelləri ilə yanaşı cümlə səviyyəsində sintaktik-semantik əlamətlərinə malik olan sintaksemlərin distributiv təhlili aparılır. Araşdırılan ingilis atalar sözlərinin komponent modellərdə əks olunması birləşmələrdə distributiv xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Bu zaman dilin leksik və sintaktik səviyyələrində cümlə quruluşunun nüvəsi vəzifəsini daşıyan təsirli və təsirsiz feillərin bir-birilə qarşılaşdırılması nəzərə alınır. Xüsusilə dilin sintaqmatik planda təhlil olunan feil leksemləri komponentlər arasında idarə əlaqəsinin mövcudluğu, təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyalarının birləşmə yaratmaq qabiliyyəti, eləcə də onların valentliyi, leksik birləşmələrdə, həmçinin kollokasiyalarda aşkar olunur. Dilin sintaktik səviyyəsində isə rəhbərli nitqdə ona müvafiq sintaktik-semantik mənalarla malik olan sintaksemlər təhlil olunur. Sintaktik səviyyədə nitq bildirən feil leksemləri atalar sözlərinin tərkibində prosessualıq (proses bildirən - Pr), hərəkət (ing. action – aksionallıq Ac) kimi sinsemantik əlaməti ilə yanaşı feilin ifadə etdiyi digər əlamətləri, məsələn, əmr (ing. imperative – imperativlik Imp); gələcək zamanı bildirən (ing. future – futurallıq Ft); bitkinlik bildirən (ing. perfectness Pft), tərz bildirən (ing. manner Mn); modallıq (ing. modal Mod) və s. sinsemantik mənalara özündə birləşdirə bilir. Təsirli feil cümlənin sintaqmatik planda hərəkət (aksionallıq) sinsemantik mənanı kəsb etdiyi halda, onun tələb etdiyi sintaksem, tamamlıq mövqeyində işlədilən obyektlik (ing. object – objectivity Obj) və ya vasitəli tamamlıq mövqeyində vasitəli obyektlik (ing. indirect object – Ind.Obj) sinsemantik mənasını daşıyır. Həmin hərəkətin icraçısı isə mübtəda mövqeyində işlədilən sintaksem substansiallıq (ing. substance Sb) sinfindən olan agentivlik (ing. agent - hərəkətin icraçısı Ag) mənasını bildirir. (Bu barədə bax: A.M.Мухин. Системные отношения переходных глагольных лексем. Ленинград. Изд-во «Наука» 1987, с.11-15; A.M.Мухин. Функциональный синтаксис. Санкт-Петербург, «Наука», 1999, с.20-22; A.M.Мухин, Эксперимент и моделирование в лингвистике. Санкт-Петербург. «Наука»: 2004. с.3-6)

İngilis atalar sözlərində ən çox rast gəldiyimiz “*speak*” təsirli feili (V_{tr} ing. transitive verb) söyləm tərkibində isim və ya əvəzlik kimi substantiv vahidlərlə (S ing. substantive) birlikdə aşağıdakı komponent modellərinə əsasən birləşmə yaradır:

I. $V_{tr}+S$: A liar is not believed when he *speaks the truth*. (≈Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı.) Məqalədə seçilən misallar T. Abasquliyev İngilis atalar sözləri və onların Azərbaycanca, rusca qarşılıqları. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1981, 208 s. lüğətindən götürülmüşdür.) Bu atalar sözündə *speak* təsirli feili ilə idarə əlaqəsinə girən *the truth* mücərrəd isim birlikdə leksik birləşmə yaradır. “*Speak*” feili prosessualıq

allıq (proses Pr) və hərəkət (aksionallıq Ac), *the truth* ismi cümlə səviyyəsində substansiallıq (Sb), obyektlik (Obj) və keyfiyyət bildirən (kvalitativlik – ing. qualitative Qlt) kimi sinsemantik mənalarını bildirir. Bu birləşmənin sintaksem modeli bu cür əks olunur: PrAc·SbObjQlt. Bəzi atalar sözündə “*speak the truth*” birləşməsi “*tell the truth*” birləşməsi ilə daha çox təsadüf edilir. “*Speak*” feilinin kontekstual sinonimləri sayılan “*talk*” və “*chatter*” nitq bildirən feilləri də eyni model çərçivəsində iştirak edə bilər. Məsələn: 1) *Speak / talk of the devil and he is sure to / he will / appear.* (≈ Adını çək, qulağını bur); 2) *Who chatters to you, will chatter of you.* (Sənə başqasından qeybət qıran, səndən də başqasına qeybət qırar.) Bu atalar sözlərində “*speak, talk, chatter*” feil leksemləri “bir kəs haqqında kiməsə danışmaq” mənasında ikitəsirli fel kimi 2 tamamlılıqla “*to*” və “*of*” sözönləri vasitəsilə **V_{tr}+to+S+of+S** modelli leksik birləşmə düzəldir. Çox hallarda bu feillər rabitəli nitqdə tamamlılıqların biri ilə müxtəlif sözönlərinin iştirakı olan modellərə əsasən, gah **V_{tr}+to+S**, gah da **V_{tr}+of+S** vasitəsilə idarə əlaqəsinə girir. Belə halda, birləşmələr sintaktik səviyyədə eyni sintaksem modelinə uyğun (PrAc·SbObjQlt) işlədilir.

“*Speak*” feili zərf nitq hissəsi ilə birlikdə eyni model quruluşunda (**V_{tr}+Adv**) işləndikdə, sintaktik səviyyədə onun distributiv xüsusiyyəti nəzərə çarpır. O, təyin bildirən kvalifikativlik (ing. qualifying Qlf), tərz (ing. manner Mn), kəmiyyət (kvantitativlik – ing. quantity Qnt), yaxud zaman bildirən (temporallıq – ing. temper Tmp) kimi sinsemantik mənalarını bildirən zərf nitq hissəsi ilə ifadə oluna bilər. Məsələn: 1) *Hear much, speak little* (≈Çox eşit, az danış) Sintaksem modeli: PrAc·QlfMnQnt; 2) *Think today, and speak tomorrow* (≈Əvvəl düşün, sonra danış). Sintaksem modeli: PrAc·QlfTmp.

Bir neçə atalar sözündə “*speak*” feilinin məchul növündə işlənməsi də mümkündür: *Speak when you are spoken to* (≈Dindirsələr, danış). Burada baş cümlə yalnız feilin əmr formasında işləndiyindən *speak* prosesuallıq və hərəkət mənası ilə yanaşı əmr bildirən imperativlik (ing. imperative Imp) sinsemantik mənasını daşıyır. Zaman budaq cümləsində isə *are spoken* feilin məchul növündə ifadə olunduğundan prosesuallıq, hərəkət və məchulluq (passivlik - ing. passive voice Psv) və yönümlük (ing. directness Dir) kimi sinsemantik mənalarını bildirir. Beləliklə, bu atalar sözünün sintaksem modelini belə təsvir etmək olar: PrAcImp·PronObj·PrAcPsvDir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “*speak*” feilinin distributiv xüsusiyyətlərindən biri onunla səciyyələnir ki, ingilis atalar sözlərində “*speak*” feili cümlənin xəbəri vəzifəsində “icra etmək, işlətmək” leksik mənasında olduqda, o, mübtəda mövqeyində olan *the tongue, actions* kimi substansiallıq bildirən isimlə uzlaşır. Məsələn: 1) *What the heart thinks, the tongue speaks.* (≈Dil yanılar, düz danışar). 2) *Actions speak louder than words* (≈Dili yox, hünərini göstər). Komponent modeli: S+V; Sintaksem modeli: SbAg·PrAc.

Hərəkətin ardıcılığını nəzərə çatdırmaq üçün “*speak*” feili kvalifikativlik (ing. qualifying Qlf) və zaman (temporallıq – ing. temper Tmp) mənasını daşıyan

zərf ilə inversiya adlanan üslubi yerdəyişməyə uğrayır. Məsələn: First think, then speak (Əvvəl düşün, sonra danış). “Speak” feili məsdər formasında distributiv xüsusiyyətinə görə, $V_{be} + Adj + V_{inf}$ modeli çərçivəsində obyektlik və məqsəd (final, məqsəd - ing. final) bildirən sinsemantik mənasını kəsb edir: Be swift to hear, slow to speak ($\approx$ Az danış, çox eşit, qulaq as).

İngilis atalar sözləri içərisində “speak” feilindən sonra işlək dərəcəsinə görə ikinci feil “say” $V_{tr} + S$ modelinə əsasən leksik birləşmə yaradır. Məsələn: Say nothing, think more ($\approx$ Az danış, çox düşün). Bu atalar sözündə komponent modeli çərçivəsində “say” təsirli feili inkar əvəzliyi ilə sözönsüz idarə əlaqəsinə girərək, leksik birləşmə yaradır. Sinsemantik mənasına görə isə, o, prosessuallıq və aksionallıq (hərəkət) ilə yanaşı imperativlik (əmr) bildirən sintaksem statusunu alır. Bu feil də “speak” feili kimi məsdər formasında $V_{tr} + V_{inf}$ quruluşlu model tərkibində cümlədə aksionallıq və məqsəd mənasını daşıyır: Learn to say before you sing. (Oxumazdan əvvəl söyləməyi öyrən; $\approx$ yüyürməmiş yırğanma) “Say” feilinin digər distributiv xüsusiyyətlərindən biri də inversiya üslubunda işlənməsidir: Easier said than done (Demək asandır, əməl etmək çətin). Komponent modeli: $Adv_{comp} + V_{p2} + than + V_{p2}$ (müqayisə bildirən zərf - ing. Adv_{comp} adverb comparative; keçmiş zamanın feili sifəti – ing. V_{p2} - participle II). Keçmiş zamanın feili sifəti ilə ifadə olunan sintaksem prosessuallıq, aksionallıq, məchulluq mənasını, “easier” zərfi isə kvalifikativlik, müqayisə və keyfiyyət kimi sinsemantik mənalarını bildirir. “Least said, soonest mended” (Nə qədər az desən, bir o qədər tez düzələr; $\approx$ çox danışmağın işə zərəri var) atalar sözündə isə “said” feili inversiya üslubunda “least” zərfinin üstünlük dərəcəsinə kvalifikativlik, keyfiyyət və superlativlik (ing. superlative Sup) mənalı sintaksemi ilə distributiv xüsusiyyətini səciyyələndirir. “Say nothing, think more” ($\approx$ Az danış, çox düşün) atalar sözündə prosessuallıq, aksionallıq və imperativlik (əmr) bildirən “say” təsirli feili leksik birləşmə tərkibində inkarlıq əvəzliyi ilə $V_{tr} + S_{neg\ pr}$ (ing. negative pronoun) modeli üzrə idarə əlaqəsinə girir.

“Say” feilindən sonra nizbətən az təsadüf olunan “tell” feilidir. Məsələn: 1) Tell me with whom thou goest and I’ll tell thee what thou doest ($\approx$ Yoldaşını mənə göstər, sən kim olduğunu deyim.) 2) Children and fools tell the truth ($\approx$ Sözün doğrusunu uşaqdan xəbər al; dəlidən doğru xəbər.) atalar sözlərində “tell” feili “me, thee” şəxs əvəzlilikləri və “the truth” mücərrəd isimlə idarə əlaqəsinə uyğun $V_{tr} + S$ modeli üzrə söyləmə yaradır və dilin sintaktik səviyyəsində “me, thee” şəxs əvəzlilikləri substansiallıq, obyektlik. “the truth” substansiallıq, kvalitativlik (keyfiyyət) və obyektlik sinsemantik mənalarını kəsb edir. Birləşmədə “tell” feilinin “speak” feili ilə əvəz olunan variantına da rast gəlmək olur: Better speak truth rudely, lie covertly (Arxasınca yalan danışmaqdan, doğrunu kobudcasına danış). “Tell” təsirli feili bir neçə atalar sözündə prosessuallıq, aksionallıq (hərəkət) sinsemantik əlaməti ilə yanaşı məchulluq mənasını da özündə birləşdirir. Məsələn: Ask no questions and you will be told no lies ($\approx$ Səni aldatmasınlar deyər sual vermə).

Beləliklə, ingilis atalar sözlərində nitq bildirən feillərin komponent və sintaksem modellərinə əsasən yaranan birləşmə çərçivəsində aparılan araşdırmanın nəticələri sübut edir ki, onların Azərbaycan atalar sözləri ilə müqayisəli təhlilində oxcar və fərqli distributiv xüsusiyyətləri aşkar etmək mümkündür. Belə bir müqayisənin əhəmiyyəti ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin məzmununun dərinlən anlaşılmasında özünü göstərir.

Abdulahimova Konul Elmar

Distributive Properties of Speech Verbs in English Proverbs

SUMMARY

In English proverbs speech verbs are more widely used than the verbs which belong to other lexico-semantic groups. The various combinations formed in the sentence are based on the component and syntaxemic models in accordance with the syntactic relations in the grammatical structure of the English language.

In the presented article the syntactic-semantic, i.e. synsemantic meanings of such verbs as *to speak*, *to say*, *to talk*, *to tell*, *to chatter* are analyzed through the component models in the syntagmatic plane. These verbs can express synsemantic meanings of processuality (denoting process), actionality (denoting action), imperativeness (denoting command or request). So the distributive properties of speech verbs play an important role in understanding the overall content of English proverbs. The distributive properties are characterized by the positions of the syntaxemes with which they are used alongside the verb. Syntaxemes used in the position of the subject expressed by a noun or pronoun acquire the meanings of the doer of an action, the bearer of the quality, the bearer of the state. Besides, it may function as an object from the class of substantiality, which is governed by the verb and is used within the phrase. It is characterized by synsemantic meaning, such as qualification, manner, quality, quantity, comparison, superlativeness in the position of the adverb in relation to the verb. The results of the research conducted with the collocations or phrases with speech verbs in English proverbs are based on componential and syntaxemic models and they prove that their comparative analysis with Azerbaijani proverbs can reveal similar and differential distributive features. Thus, such comparison is of great importance to understand the contents of English and Azerbaijani proverbs deeply.

Key words: componential model, syntaxemic model, synsemantic meaning, processuality, actionality, imperativeness, modality, manner, qualification, quality, quantity, comparative, superlative.

**АБДУЛРАГИМОВА КЕНУЛЬ ЭЛЬМАР КЫЗЫ
ДИСТРИБУТИВНЫЕ СВОЙСТВА ГЛАГОЛОВ РЕЧИ
В АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦАХ**

РЕЗЮМЕ

Глаголы речи среди глаголов, объединенных в лексико-семантических группах, широко используются в английских пословицах. Образование различных сочетаний в предложении основано на моделях компонентов, соответствующих синтаксическим отношениям в грамматическом строе английского языка. В представленной нами статье исследуются синтактико-семантические, т.е. синсемантические значения глаголов *to speak, to say, to talk, to tell, to chatter* компонентными моделями в синтагматическом плане. Эти глаголы включают в себе значения процессуальности (обозначающие процесс), акциональности (обозначающие действие), императивности (обозначающие команду, просьбу) которые играют важную роль в понимании полного содержания английских пословиц. Дистрибутивные свойства глаголов речи характеризуются позициями занимаемыми синтаксемами, с которыми они употребляются. Синтаксемы, употребляемые в позиции подлежащего, выражают значения исполнителя действия, носителя качества, носителя состояния, выраженного существительным или местоимением. Кроме того, они передают синсемантическое значение объектности из класса субстанции альности, который вступают в глагольное управление и употребляются в позиции дополнения во фразах. В позиции наречия по отношению к глаголу, им характерны такие синсемантические значения, как квалификативность, квалитативность (качество), манера, образа действия, квантитативность (количество), компаративность (сравнение), суперлативность (превосходность). Результаты исследования, проведенного в рамках сочетаний вышеупомянутых глаголов речи в английских пословицах на основе компонентной и синтаксемной моделей, доказывают, что их сравнительный анализ с азербайджанскими пословицами может выявить сходства и различия в их дистрибутивных признаках. Важность такого сравнения выявляется в глубоком понимании содержаний английских и азербайджанских пословиц.

Ключевые слова: компонентная модель, синсемантическое значение, процессуальность, акциональность, императивность, модальность, синтаксема манеры и образа действия, субстанциальность, компаративность, превосходность.

**Rəyçi: f.f.d. Mikayılova Azadə Ramazan qızı
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.**